

Рая Кунчева

Проблемите остават

30 години след появата на „Българско стихознание“
от Мирослав Янакиев

В сравнение с другите хуманитарни дисциплини стихознанието е трудно податливо на идеологическата конюнктура. Със своя интерес към формата на творбата то не би могло да обслужва пряко една политическа доктрина. Тогава то неминуемо се включва в професионален контекст, за който важат стандартите на научната мисъл без политически и географски граници.

В състоянието на пагубна изолация, в което се намираха хуманитарните дисциплини у нас, бяха направени къде по-успешни, къде по-неуспешни пробиви и задача на историографите на науката ще бъде да ги открият на, общо взето, тъжния и драматичен фон на научния ни живот от последните няколко десетилетия. Това, което ми се иска да направя с тези няколко страници, е да се опитам да очертая концептуалния заряд на книгата на Мирослав Янакиев „Българско стихознание“, с който тя се включи в европейската дискусия, заемайки една действително оригинална и не-епигонска позиция. Задачата ми е историографска, доколкото бих желала да ситуирам теоретичните възгледи на М. Янакиев в концептуалната рамка на водещите идеи в стихознанието и неговите сродни области — лингвистика и литературознание. Тъй като най-много ме интересуват методологическите проблеми, в центъра на вниманието ще бъдат заложените основни принципи, начинъг на представяне на о б е к т а на изследване, т. е. какво е стих за М. Янакиев, аксиомите, от които излиза, и техните следствия. Всяка теория създава свой обект, който предполага определени методи на изследване. Не е правомерно да се оспорват резултатите и изводите, които са само логично следствие от общите принципи, с други думи, към тях да се пристъпва от позициите на „здравия разум“ и да не им се признава качеството на научен конструкт. „Българско стихознание“ представя един вътрешно логично издържан възглед за стиха и точно тази кохерентност позволява, дори когато не приемаме изходните положения, да се достигне до същностните методологически проблеми.

Напълно погрешна и повърхностна е представата за стихознанието като за една установена академична дисциплина. На-

против, разпространеното схващане, че тя е емпирична и описателна наука, по-скоро ще ни подтикне да видим нейната зависимост от доминиращите общи идеи в хуманитарната област и въобще от действащата в даден момент представа за наука. Красноречиво потвърждение на методологическата фокусираност на стихознанието е пулсиращият интерес към него — в един период то се оказва модна дисциплина, а в друг — застрашително изоставаща и вкаменяваща се в тясната си специализация периферна дейност.

Когато стане дума за българско стихознание, обикновено темата се изчерпва с констатацията, че изследванията са малко на брой, или, както се казва — една слабо разработена област в българското литературознание. Това е безспорен факт, що се отнася до броя на заглавията, и може да бъде коментиран от различна гледна точка — липса на култивиран вкус към такъв род занимания, общо състояние на литературознанието и прочее, но лично за мен този факт е обясним и от гледна точка на скептицизма, който характеризира българската научна гилдия в много по-голяма степен, отколкото безкритичното мултиплициране на един подход. Така в малобройната българска стиховедска книжнина всъщност могат да се открият приложени няколко съвършено различни възгледа за стиха и съответно методи на неговото изследване, като например: стихът като звуково явление, стихът като модел, стихът като знак, стихът като фраза. От тях първият принадлежи на М. Янакиев. Изследванията на А. Славов принадлежат към втория възглед и представляват друг тип стихознание. Те ще бъдат тема на отделно проучване. Много жалко е, че неговата книга за българския стих остана само в полски превод.

Каква позиция да заема като коментатор на научен труд, публикуван преди 30 години и имащ отношение към лингвистиката и литературознанието, в които през последните десетилетия се сменяха няколко научни парадигми, е въпрос, свързан не само с научната етика. Всяка научна теория, колкото и последователно логична да е, се натъква на явления, които не може да обясни. В опита си да ги обхване тя проявява *продуктивни противоречия*, които показват, че е необходимо разработването на нова теория¹. Само тривиалните постановки не са изложени на риска да бъдат окачествени като противоречиви. Позицията си на коментатор виждам като смислена главно в тази насока — да посоча продуктивните противоречия в теоретичните постановки на М. Янакиев, постановки, които сами за себе си следват една безупречна логика на неизбежни следствия от постулирането на възгледа за обекта на изследване.

¹ Вж: Merrell, F. A. *Semiotic Theory of Texts*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, Amsterdam, 1985.

Преди да пристъпя към самата теоретична материя, бих искала да посоча сциентисткия патос на „Българско стихознание“. Идеалът е създаването на автономна, системна и обективна наука, чиито резултати могат да бъдат подложени на проверка. Първа грижа е създаването на точен език на стихознанието, като всички традиционни термини биват „преведени“ на този език. Преосмислят се понятията, с които се работи, дефинират се от позицията на един ясно заявен възглед за същността на обекта на изследване. С изключването на субекта на изследване очевидно се следва моделът на математиката при създаването на една наука. Директно се позовава на идеи, почерпани от кибернетиката и теорията на информацията, и пр. Издигането на подобни критерии при създаването на хуманитарна дисциплина, сродна с литературознанието, рефлектира върху него и книгата на М. Янакиев бе посрещната като доказателство за възможността да се построи нов тип литературознание.

По времето на ОПОЯЗ-а стихът беше теренът, на който най-убедително се доказваше идеята за деформацията, която изпитва ежедневиият език, когато се превръща в поетичен, идея, пряко произтичаща от основната опозиция, с която работи доктрината на формалистите, а именно — опозицията между поетичен (деавтоматизиран) език и непоетичен (автоматизиран) език. През 60-те години отново изследването на стиха, но вече без да бъде отъждествявано с поетиката, а като автономна дисциплина, бе експерименталното поле на прилагането на точните (математически, статистически) методи. Тези два момента си приличат по това, че стиховедските изследвания придобиха привлекателността на авангардни, нетрадиционни, противопоставящи се на политически обремененото социологично изследване на литературата. И в двата случая издигането на стихознанието на върха на вълната беше свързано с промяна в представата за литература. В първия — творбата е сбор от прийоми, във втория — творбата сама по себе си е и интересна и се разглежда само дотолкова, доколкото дава информация за литературата като цяло, която пък, подобно на всички социални явления, има аналогична на езика структура. Стихът през 60-те години също е видян по модела на езика, продуктивна е идеята за инвариантност и вариантност, а централна област на стихознанието е метриката. Тук не е възможна по-разгърнатата характеристика на стихознанието, разглеждащо стиха като модел, и ще се спирам на неговите постулати само в съпоставка с постановките на М. Янакиев с цел да посоча различията и приликите между тях. С помощта на два цитата от Р. Якобсон ще въведа основните идеи на този тип стихознание: „... метъра — това не е звучение, а лингвистически значимите елементи, които и представляват строителният материал на стиха; в структурата на стиха особено е важна ролята, която в

общата система на езика играят елементите на неговата прозодическа система. Конституентите на стихотворния метър са релационни понятия, възникващи в резултат от отношенията между елементите; отношенията, в които участват елементите на метъра — това не са отношения между еднородни елементи, а отношения между елементи, намиращи се в рязка опозиция.² „Метърът (или по-точно *моделът на стиха*) е не само абстрактна теоретична схема, която лежи в основата на структурата на всеки отделен стихов ред) или, използвайки терминологията на логиката, всеки отделен случай на *реализация на стиха*). Моделът и неговата реализация са взаимосвързани понятия. Моделът на стиха предопределя инвариантните особености на реализацията на стиха и установява пределите на варирането. В никакъв случай не трябва да се отждествяват вариантът на *реализацията на стиха* във всяко отделно стихотворение и вариантите на *декламирането на стиха*.“³ Бих искала да подчертая идеята за значимите езикови елементи, които изграждат структурата на стиха, идеята за опозицията (според Е. Косериу новото и основно понятие, което внася структурализмът, е „функционалната опозиция“ и оттам „дистинктивният признак“)⁴ и идеята за изолирането на декламацията, чиито данни се приемат за нерелевантни при изследването на стиха.

Каква е литературоведската концепция, която стои зад възгледите на М. Янакиев за стиха? Той не приема твърдението на формалистите, че стихът е насилие над езика, и го разглежда като говорен стил. „... стил, отличаващ се от останалите стилове на езика със съзнателно повтаряне на едни и същи говорни движения по определено отнапред правило“⁵ или „Следователно ритъмът (=стиховостта) е стилистична специфика на вид говорни съобщения и нищо повече.“⁶ За разлика от изследването на стиха по отношение на една концепция за литературата (по-точно за литературността) виждането на М. Янакиев ни отправя не към стилистиката като област на литературознанието, а към общата лингвистика. Стихът е говор (реч), който е съпоставим с други видове говор. От позициите на литературознанието от 80-те години, когато теорията за дискурса измести теорията за езика като модел за явленията от областта на културата, постановката на М. Янакиев може да получи актуален смисъл. Всичко зависи от това, какво се разбира под „говор“, в каква концептуална рамка то е включено, с какви други понятия то се определя.

² Якобсон, Р. Избранные работы. М., 1985, с. 244.

³ Пак там, 243—244.

⁴ Косериу, Е. Лекции по общо езикознание. С., 1990, с. 205.

⁵ Янакиев, М. Българско стихознание. С., 1960, с. 77.

⁶ Пак там, с. 66.

Докато Р. Якобсон поставя като условие за превръщането на стихознанието в истинска наука отделянето на стиха от неговата декламация, М. Янакиев строи своето стихознание на акустичен принцип. Използвайки разграничението на Ф. Сосюр, Р. Якобсон ситуира изследването на стиха на равнището на езика, а Янакиев — на речта. „Стихovedът се интересува само от звуковата, материалната страна на стиховата реч, защото само там може да намери специфичните за стиховата реч закономерности.“⁷ Виждането на стиха като звуково явление е свързано с разгърнатата в конкретни стихovedски анализи постановка за опозицията между писмен и говорим език, като говорният език се приема за единствено меродавен. В езикознанието един краен структурализъм като този на Йелмслев пороци критика, която защити присъствието на материалността като фактор в езика. „... езиковите факти не са чисти форми, нито математически обекти, а „форми, притежаващи материална същност“, „оформена субстанция“; че езиковите единици се различават и функционират като такива благодарение на определени субстанциални признаци, а не благодарение на чисто формалните си отношения; че езиковата форма е истинска „форма“, представляваща структура на нещо, и не може да бъде сведена до мрежа от отношения; че в езика — както, общо взето, при всички от областта на културата — „материята“ не е безразлична, защото тук става дума за материя, подбрана според функциите си; че звуковата и графичната материя не са тъждествени, понеже графичната материя е вторична по отношение на звуковата...“⁸ Въпросът е по какъв начин е застъпена материалната същност на езика в разглежданата стихovedска теория. Когато в горния цитат се говори за „оформена субстанция“, се предполага действието на функционалния и опозиционалния принцип. В стихознанието на М. Янакиев според мен основният принцип е акустично регистрационен. Когато той употребява понятието „стихова реч“, има предвид поток от говорни движения и аналогично — когато употребява понятието „структура“, той има идеята за вектор, а не за функционална връзка между елементите, величините на вектора са независими една от друга, което изключва възможността от йерархичен принцип. Бих искала да се спра на това положение, за да разгранича различните научни идеи. За концепцията на ОПОЯЗ-а централна е идеята за доминантата, която намира продължение в поетиката на Р. Якобсон за 6-те функции на съобщението и за поетичното съобщение като за такова, при което доминира поетичната функция. При един подход към проблематиката, при който целта е само да се констатира наличието или отсъствието на материални звукови факти, естествено че прин-

⁷ Пак там, с. 16.

⁸ Косериу, Е. Цит. съч.с. 115.

ципът на подчиненост няма да може да работи. От друга страна, това означава, че не е възможно да се премине от едно равнище на текста към друго, което е необходимо при разбирането на стиха като явление от областта на литературата. Воден от идеята за автономност на стихознанието като наука, М. Янакиев всъщност редуцира стиха до акустично явление. Тук е необходимо да припомним някой негови постановки, за да не прибягвам до преразказ, който несъзнателно може да изопачи оригиналните мисли. „Опитахме ли се да разглеждаме звуковия език сам за себе си, налага се да потърсим разчленеността на говорното съобщение такава, каквато е в самото него. Тъй като говорното съобщение е процес, то представлява редица от състояния, които се преобразуват едно в друго. Всяко от тези състояния ще наричаме *единичен сигнал* или *единичен звук*. . . всеки такъв единичен сигнал (дума) на говорното съобщение ще бъде начиран *фема*. . . Всяка фема представлява състояние на говорното съобщение, което може да се опише точно като вектор, т. е. като група от определен брой компоненти — величини, стойностите на всяка от които не зависят от стойностите на другите величини, участващи в същата група. . . ще дефинираме компонентите на вектора фема като величини, които може да имат само по две стойности — *да* и *не* или 1 и 0 (двоично кодиране). При такава дефиниция всеки от тези компоненти може да бъде наречен *феморазличител*, а приликите и различията между фемите да се описват строго дихотомически.“⁹ Представил чрез тези понятия говора, М. Янакиев описва по следния начин наличието на стихова организация: „ . . . едно говорно съобщение е стихово организирано, ако появата на поне един феморазличител в него се детерминира от поне една предходна проява на същия феморазличител в несъседна фема от същото съобщение. . . Следователно, за да има стихова организация в говора, трябва да са налице поне два повтарящи се (възвръщащи се) феморазличителя. Единият — детерминаторът — се повтаря по-често, но случайно. Вторият (евентуално третият и т. н.) се повтаря задължително след определен брой прояви на първия.“¹⁰ Стиховият ритъм, който е обектът на изследване в този тип стихознание, се осъществява чрез говорно съобщение, в което се регистрира наличието или отсъствието на дадено говорно движение в определен момент в звуковия поток. Разликата между „дистинктивния признак“, чрез който се отразяват функционални различия между езиковите елементи в структурализма, и феморазличителя е очевидна и произтича от акустично-регистрационния принцип. За Якобсон опозицията е между нееднородни елементи, докато за Янакиев тя не е свързана със същността на явленията, а с тех-

⁹ Янакиев, М., с. 28, 30.

¹⁰ Пак там, 67—68.

ническата страна на тяхното описание. Тук бих искала да вметна, че тази идея на М. Янакиев би трябвало да бъде използвана в едно бъдещо компютърно изследване на българския стих. Но дискусията остава въпросът за това, какъв характер ще имат данните, които ще бъдат внесени в машината.

Като следствие от така представения стихов ритъм идва отпадането на стиховия ред като фактор за изграждането на ритъма, което води до изключването на свободния стих от компетенцията на стихознанието и съответно включването на ритмичната проза. Както поетиката се оформи като отделна научна дисциплина в опозиция на традиционното литературознание, като реши да поеме задачата, както се оказва по-късно — неразрешима, да определи що е литература и кои текстове са литература и кои — не, така и в стихознанието на М. Янакиев се прави подобен жест — категорично се преконструира традиционният обект на изследване. Той е определен от същността на теорията. Дискусивна и нетрадиционна книга като „Българско стихознание“ предизвиква възражения, що се отнася до изходните позиции, но човек не може да не се възхити на вътрешната логика в извеждането на следствията. Мисля, че не е необходимо, но все пак ще подчертая, че той не изключва свободния стих от поезията, а от обекта на изследване, който съотстоява на неговата теория. Бих искала да наблегна на обстоятелството, че М. Янакиев посочва определени акустично-регистрационни критерии, гарантиращи наличието на стихов ритъм, и изключва всякакъв момент на феноменологизъм. „Всички твърдения, че едно и също говорно съобщение може да се възприеме и като организирано, и като неорганизирано ритмически в зависимост от контекста му, т. е. в зависимост от това, част от какво по-голямо съобщение е то, се гледат на недоразумение.“¹¹ Стихознание, което разглежда стиха като знак, като конвенция, не би приело тази постановка. Въпросът е, че се търсят определени критерии. По същото време в областта на поетиката Р. Якобсон издига лингвистични критерии за наличие на поетическата функция — известната му дефиниция, според която двете оси на езика — парадигматичната и синтагматичната, в поетическото съобщение се сливат. Тази обща логика на мисленето става по-отчетлива при съпоставка с формалистите. Те боравят с дефиниции, които не са „позитивни“, а разделителни — това, което не е проза, е стих. Тяхната логика остава меродавна и за стихознанието на М. Гаспаров, в което ще се убедим, като видим как въвежда основните понятия на руската метрика. Изходно е разграничението между стих и проза, като главен елемент на стиховата реч е стиховият ред. Докато в прозата разделянето на

¹¹ Пак там, с. 70.

речта „съвпада със синтактичното деление на текста“, в стиха това разчленяване е „задължително, еднообразно зададено за всички читатели (в съвременния стих то обикновено се изразява чрез графическото разделяне на текста на стихови редове. . . и то може да не съвпада със синтактичното членение на текста“¹²). В резултат от разделянето на стихове редове между тях се създават съотнесеност и съизмеримост. Щом според М. Янакиев за стихова организация можем да говорим там, където е на лице (той твърде често използва израза „на лице“) детерминирана поява на едно говорно движение от друго говорно движение, стиховият ред като понятие вече не работи, а е необходимо въвеждането на ново понятие — ритмема. „Очевидно понятието *ритмема* не съвпада с понятието *стих* (в смисъл „стихотворен ред“). Границите на ритмемата се определят от границите на най-голямата стихова организация, която се копира.“¹³ За стихознанието на М. Гаспаров не съществуват пречки свободният стих да бъде включен в обекта на изследване, като проблемът ще се състои в това, да покаже каква съотнесеност и съизмеримост ще съществуват между стиховете редове. За Р. Якобсон свободният стих има метрика (да не забравяме, че в неговото стихознание централен проблем е метриката) и тя се гради на опозицията между два вида интонация. За Ю. Тинянов свободният стих се основава на нагласата за стих, с което той развива една знакова концепция. Въобще възгледите за свободния стих ще зависят от изходните положения на различните стихознания. Тук ми се иска отново да се върна на въпроса за стиховия ред. Според М. Янакиев той графически онагледява „само един ритморазличител — урегулираността на говорните движения, свързани с осъществяването на синтактичните паузи“¹⁴. В обсега на акустично-регистрационния принцип могат да влязат само явленията в техния звуково-материален вид, т. е. само дотолкова, доколкото могат да бъдат регистрирани чрез апаратура. Изключена е идеята за напрежение между синтаксис и ритъм, която е в основата на структуралистичното стихознание, защото тук се борави единствено с крайния звук продукт. „От стиховедско гледище е важна материалната страна на логическото ударение.“¹⁵ Така се изключва цялата проблематика на трансформиране на речта, когато тя е поставена в условията на стихово разчленяване, т. е. когато всеки стих трябва да се превърне в отделна фраза и съответно да носи фразово ударение. Освен това в една такава концепция не може да съществува понятието за потенциалните езикови явления. Словоразделът може

¹² Гаспаров, М. Современный русский стих. М., 1974, с. 11.

¹³ Янакиев, М., с. 90.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там, с. 51.

да не е реализиран чрез пауза и да не получи изображение на осцилограмата, но за всеки човек, говорещ съответния език, няма съмнение къде е словоразделът и той неминуемо се включва в изграждането на ритъма. Същото се отнася и за ударението и неговите количествени стойности. Стихът е изграден от думи, които получават в съзнанието на говорещия и слушащия ясни контури, които в звукозаписа могат да изчезнат, но са същности за езика като средство за комуникация. Главата „Стихът не може да е безсмислен“ представя този проблем само като съотнесеност между отделните равнища на езика — фонетично, фонологично и морфологично, като свързва компетенцията на стихознанието само с първото от тях. По отношение на литературознанието една подобна концепция би издигнала непробиваеми стени между двете области, защото ХХ век се характеризира преди всичко с търсенето на значенията в литературния текст и въобще литературата се разглежда като носеща значения. Но както вече посочих, идеята за научна дисциплина с предмет на изследване, от който е изхвърлено всичко, което би могло да доведе до застъпване на различни научни дисциплини, е водеща. Тя ни е добре позната в литературознанието под идеята за „литературността“.

Какво е отношението на стихознанието към дейности като четене, литературна критика, поезика, интерпретация, литературна история?

За едно стихознание, което избира от всички равнища на литературната творба за свой единствен обект на изследване звуковото равнище, ще бъде присъщо в по-голяма степен отношението към четенето, отколкото към поезиката, докато за стихознанието, ориентирано към модела, към инварианта, пресечните линии с поезиката ще бъдат определящи. Както казах, в изследванията на формалистите не се прави разграничение между стихознание и поезика, изследването на стиха е свързано с идеята за опозицията между поетичен и непоетичен език, която в тяхното виждане се конкретизира в опозиция между деавтоматизиран и автоматизиран език. Тази основна за тях дихотомия лежи в основата и на идеята за статистическата обработка на стиховете, която се състои в построяване на теоретичен модел. Неговите данни ще представят непоетичния език в условията на метричните ограничения на отделния размер, или както А. Колмогоров формулира — „това са тези честоти, които биха се получили във въображаемия случай, когато поетът е изцяло нечувствителен към изразителността на формите и вариантите на ритъма и се стреми само към излагане на замисленото „извънзвуково“ съдържание, без да нарушава правилата на метъра“¹⁶.

¹⁶ Колмогоров, А. Пример изучения метра и его ритмических вариантов. — В: Теория стиха. Л., 1968, с. 152.

Цифровите данни от статистическата обработка на стиха на отделните поети се съпоставят с теоретичния модел и чрез отклонението си от него се характеризират. През 60-те години беше усъвършенствуван този метод в насока, която е твърде показателна. Докато Б. Томашевски построяваше теоретичния модел на базата на езика, който е използван в самото стихотворно произведение, А. Колмогоров, за да постигне по-голяма обективност и действително да представи „естествените данни на езика“, построява теоретичния модел на базата на прозаични откъси. По-късно прилагането на статистическите методи върви неотклонно в посока на съпоставяне на данни на езика, обхващащи различни негови единици — от думата до синтактичното цяло, със съответните елементи в стиха. Еволюцията на ритъма също се обяснява чрез идеята за отклонението и за деавтоматизацията. Като си припомним, че късните формалисти потърсиха опозицията автоматизиран — деавтоматизиран език вече вътре в художествения ред, а не толкова по отношение на ежедневния език, ще видим същия принцип, приложен при изследването на различните стихови размери и римата. Изходните позиции на М. Янакиев не почиват на подобна идея и съвършено естествено, че изследването на стиха при него ще поеме друга насока. Когато говори за прилагането на статистическите методи, той има предвид статистическа обработка на осцилограми или анкети.

Според Р. Барт разликата между четенето и поетиката е в това, че при четенето се осъществява процес на плътно приближаване и влизане в текста, който се следва дума по дума, докато целите на поетиката са да открие същността на литературата като цяло, да открие начините, по които се създават различните значения на художествената творба. От своя страна литературната критика утвърждава едно от тези значения. Четенето в смисъл на произнасяне е единственият факт, който М. Янакиев признава като обект на изследване. И веднага изникват ред въпроси. От една страна, всяко прочитане е неповторимо и за този тип стихознание се оказва със статут на отделен обект на изследване, така че литературното произведение губи своята единичност и се превръща в безкраен ред от интерпретации. Ясно е, че информацията, която ще получим от тях, в много по-голяма степен ще характеризират четците, отколкото самия текст с неговата стихова организация. От друга страна, няма гаранции, дали при отделните прочитания тя не е грубо изопачена. Ако разглеждаме уязвимите страни на акустичния подход към стиха, това би ни върнало назад към една вече извървяна извивка от спиралата на научното мислене и няма смисъл да го правим, след като разполагаме с ясната и изчерпателна аргументация на формалистите и структуралистите. „Данните, зафиксирани с физическите прибори, позволяват графически да се запечата про-

цесът на четене на стихове с такава пълнота, че може в най-малките подробности да се охарактеризира непосредственото протичане на този процес във всяка негова фаза. Осцилографът ще ни покаже колко силно, за какво време, с какви изменения на висотата на тона този или друг читател ще произнесе даден стих от произведението. Но работата е там, че лабораторната метрика изпуска и не може да не изпусне значението на текста; тъй като тя изследва непрекъснатото звучащия глас, идва до извода, че такива подразделения като сричка и дума не съществуват — нали техните граници не могат да бъдат зафиксирани с осцилографа; всъщност няма и мелодия, постоянното се прекъсва от шумове. Акустическата метрика свидетелства и за отсъствието на строга изохронност, тъй като на практика дължината на едни и същи размери се оказва съществено различна. . . . няма даже обективни критерии за ударност, защото „ударената“ сричка на практика може да се произнесе не така отчетливо, както безударната.

Някои от получените от „акустическата“ метрика резултати са полезни, но самите основи на тази „наука“ не могат да не предизвикат сериозни възражения и това силно ограничава тяхното значение за литературоведите. Не е вярно самото предположение, че данните на осцилографа имат пряко отношение към анализа на метриката. Времето в езиковата единица-стих е време на очакването: ние очакваме ритмическия сигнал след известен временен интервал, обаче такава периодичност съвсем не е задължително точна, пък и самият сигнал не е задължително да бъде силен — достатъчно е, че ние го усещаме като такъв. „Музикалната“ метрика безспорно е права, като утвърждава, че всичките различия във времето, ударността, пък и в тона са относителни и субективни. Но има един недостатък, присъщ и на „музикалната“, и на „акустическата“ метрика, по-точно казано, присъща тяхна ограниченост. Тя се състои в това, че те изхождат само от звучението, от една или много декламации. Техните резултати имат значение само за даденото индивидуално изпълнение. „Игнорира се обстоятелството, че изпълняващият може да произнесе текста и невярно, добавяйки в него някакви несвойствени му елементи, да изопачи неговия рисунък или въобще да не му обърне внимание. . . . четенето, специфичното изпълнение на стиха не може да се приеме за основа на анализа на прозодията, същността на която е тъкмо в напрегнатостта, в този „контрапункт“, който е създаден от сблъсъка между метрическата организация и прозаическия ритъм.“¹⁷ Тази критика е адресирана към стихознанието на М. Янакиев, тъй като при него стихът е видян само като зву-

¹⁷ У е л л е к, Р., О. У о р р е н. Теория литературы. М., 1978, с. 184.

ково явление. За щастие историята не свършва дотук. Според мен в „Българско стихознание“ са реализирани някои основополагащи идеи на структурализма като начин на мислене. Главното противоречие, което сега, след като отминаха златните години на структурализма, с още по-голямо основание може да се нарече продуктивно, е опитът да се съчетае структуралистичният принцип с акустичното равнище. Ще се ограничи само с аспектите, които пряко засягат стихознанието. След като развива своята идея за фема и феморазличител и след като превежда с помощта на тези нови понятия езиковедската проблематика, М. Янакиев пренася този езиков модел върху стиха. Така той изцяло се включва в научната парадигма на своето време. Структурата на езиковите явления е използвана за модел на ритмичните явления. Елементите на стиховия ритъм — ритмема и ритморазличители, са отражение на елементите в неговата езиковедска концепция — фема и феморазличители. С този паралелизъм между структурата на говора и структурата на стиха той откровено изповядва водещата идея на поетиката през 60-те години и тук аз виждам концептуалната му връзка с литературознанието. Когато говори за вътрестиховите ритморазличители, той посочва техния брой. Наличието на предварително заявени 13 ритморазличителя не може да означава нищо друго освен структуриране на индивидуалната непредказуемост. Тъй като не съществува ясно указание в книгата, предполагагам, че именно тази предварителност дава основание на М. Янакиев да говори за „аксиоматичен“ метод. „Подложените на анализ стихови творби са избрани така, че да разкрият възможностите на използвания в книгата метод за описване на стиховите организации с достатъчна точност, но и без да се скъсва с традиционната стиховедска терминология, макар това да пречи да се видят напълно предимствата на аксиоматичния метод за описване на стиховата реч.“¹⁸ Аксиоматичен метод и акустично равнище — това е продуктивното противоречие в теорията на М. Янакиев. Цветан Тодоров наблюдава върху първия компонент и нарича неговото стихознание „аксиоматично“¹⁹.

Акустичната идея за стиховия ритъм е сукцесивна — говорният поток тече и в неговия ход се появяват повтарящи се говорни движения. Изкушавам се да свържа тази идея с представата за литературния текст като постъпателен процес. Ще я открием например в поетиката на С. Фиш, която изследва как реагира читателят на разгъването на текста дума по дума. Както посочи М. Гаспаров, теорията на Ю. Тинянов за свободния стих също почива на предста-

¹⁸ Янакиев, М. с. 4.

¹⁹ Ducrot, O., T. Todorov. Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage. Éditions du Seuil, 1972, 245.

вата за постъпателност. „Той го определя като стих, при който всеки стихов ред има „Динамически-сукцесивна метрическа готовност (изготовка), но няма „динамическо-симултантно метрическо завършване“²⁰. Но постъпателната представа за стиховия ритъм, пряко свързана с акустичния принцип при М. Янакиев, се конфронтира с идеята му за ритмемата като най-голямата единица на копиране на говорни движения, защото, за да установим за всяко стихотворение коя е ритмемата, ние трябва да го прочетем изцяло и да се върнем в нейното начало, с други думи — да я видим симултантно. Тогава изведнъж ритмемата се оказва замръзнала структура по подобие на структурите на Якобсон независимо от първоначалната идея за поток, в който се включват говорни движения.

От една страна, акустичният принцип предполага работа с различни прочитания, а от друга, откриването на ритмемата, която в графичния запис на стихотворението не е отразена, налага само едно прочитане, само едно говорно сигментиране. По повод стихотворението на П. Яворов Янакиев пише: „В същност, макар графически стихотворението да е изградено от петстишия, изговорно то се състои от две, свързани с по три общи римови съзвучия шестстишия, та правилно би било, ако искаме да отразим графически истинската му структура, да го напишем така:

Лист отбрулен, бог знай де го
вятъра завлече...

И сирака
тъй отмяна
на чужбина —
сам далече.

Лист отбрулен, мир за него
в някоя долина...

Кой го чака,
та сираче
да заплаче
по родина?²¹

Въобщо в самата идея за откриването на ритмемата прозира структуралистичното виждане за обективното, но скрито наличие на отношенията между елементите, което може да бъде извадено на бял свят след съответния анализ.

В същото време виждането на стиховия ритъм като поток, като протичане изключва идеята за инвариантност и стихови орга-

²⁰ Г а с п а р о в, М. Первочтение и перечтение: к Тыняновскому понятию сукцесивности стихотворной речи. — В: Тыняновский сборник. Рига, 1988, с. 22.

²¹ Я н а к и е в, М., с. 170.

низации, като различните видове тонически стих тук не могат да получат една синхронна дефиниция от рода на: „Долник — стих, в който междудиктовите интервали се колебаят в минимални предели: 1—2 срички.“²² Въобще се изключва разграничаването между метър и ритъм и описанието върви постъпателно, а не синхронно. В крайна сметка става дума не за еквивалентност, а за повторно появяване.

Историческият аспект също получава различно трактуване в отделните типове стихознание. Това, което разглежда стиха като модел, проследява как през различните периоди едни варианти придобиват доминиращо разпространение за сметка на други варианти, като всички варианти са проецирани на фона на инварианта и прозира идеята за смяна на автоматизирани форми с деавтоматизирани. За стихознанието на М. Янакиев подобен подстъп е невъзможен. Стъпил на идеята за ритмемата, той описва разволя на стиха като поява на нови форми, несрещани дотогава ритмеми. В този смисъл процесът се атомизира, но в същото време ритмемата стои по-близо до отделната стихова творба, а драматичният въпрос за стихознанието е доколко неговите резултати са релевантни за отделната творба. Стихознанието от типа на М. Гаспаров трудно може да даде отговор на подобен въпрос. Неговата стихия е разглеждането на стиха като цяло без оглед на конкретното произведение.

При изключването на свободния стих от обхвата на понятието „стихова реч“ М. Янакиев се позовава на опита на слушателя. „Обратно, хората няма да се съгласят, че слушат стихове, ако им се прочете например написаният в стила на вербализма „Сеизмограф на сърцето“, въпреки че е включен от Елисавета Багряна в стихосбирката ѝ „Сърце човешко“ и въпреки че характеризирането му като високохудожествена лирична творба няма да бъде оспорено от никого.“²³ Въпросът за възприемателя (читател, слушател), както е известно, разклати из основи структуралистичното литературознание и сигурно ще създаде трудности пред стихознанието, което разглежда стиха като модел. Всъщност той скрито присъствува в самата концепция за изграждането на ритъма, доколкото именно в съзнанието на възприемателя се постига изохронност. Дискусията, която се проведе в литературознанието, не засегна устоите на структуралната метрика. Читателят все още съвпада с изследователя-филолог. М. Янакиев очевидно иска да разшири аудиторията (анкети), но всъщност той прави една още по-стесняваща редукция, защото кой обикновен слушател би могъл да регистрира в съзнанието си само материалната специфика на стиховата реч. При въз-

²² Гаспаров, М., с. 16.

²³ Янакиев, М., с. 9.

приемането действуват и други фактори освен звуково-материалните, на първо място — тези, които са свързани със смисъла на говорното послание.

Следователно и чрез стихознанието на М. Янакиев отново се убеждаваме, че възгледът за стиха, изходната теоретична постановка предопределя не само обхвата на явленията, които могат да представляват обект на изследване, а и това, какво същност се разбира под добре известните ни участници в един комуникативен процес. Каква е ролята на автора например? По принцип във формалистичното и структуралистичното мислене тя е периферна. В стихознанието на М. Янакиев графичната форма на стиховете, която авторът е оставил и която в едно стихознание, разглеждащо стиха като фраза, ще се приеме като авторова интенция, тук тя е само несвършен писмен запис на говорното стихово съобщение, запис, който не разкрива неговата структура.

Още едно потвърждение, че начинът, по който науката конструира своя обект, е взаимосвързан със същността на самата теория.